

Bir Politika Adamının Biyografisinin Yazılması Üzerine Düşünceler: Celal Bayar (1883-1986)¹

Camilla DAWLETSCHIN-LINDER*

Celal Bayar'ın biyografisini yazma projesine başladığımda benim için önemli iki nokta vardı.² Biri Celal Bayar'ın kişiliğine duyduğum ilgi, diğeri yeni Türk tarihinin özel önem taşıyan önemli bir dönemine, devrimler dönemine başka bir açıdan bakma ve başka ağırlık noktası seçme denemesiydi.

Celal Bayar, politik kariyerinde Atatürk'ün ölümünden sonra da uzun bir süre boyunca, onun çağdaşı ve taraftarı olarak mücadele eden bir şahsiyetti. O politik kişiliğini, İttihat ve Terakki'de aktif bir politikacı olarak çalıştığı sırada kazandı ve genç Türk Cumhuriyetinin ekonomi politikasını geniş ölçüde belirledi ve Atatürk'ün ölümünden sonra iktidarın İsmet İnönü'ye 2. Cumhurbaşkanı olarak olay çıkmadan problemsiz bir şekilde verilmesinde onun önemli rolü oldu. 1950'de bizzat kendisi Cumhurbaşkanı seçildi ve Cumhuriyetin ilk askeri darbesi olan 1960'ta devrilinceye kadar bu görevi 10 yıl boyunca sürdürdü, bu darbeden sonra ölüme mahkûm edildi, daha sonra affedildi, fakat bu sadece hukuken idi, fiilen asla rehabilite olmadı.

Bayar, olağandışı uzun politik kariyerinde her zaman ön sırada yer almayan ve kendi ülkesinin tarihinde birçokları, belki de çoğunluk tarafından biyografisi araştırılmaya değer görülmemeyen bir politikacı oldu. Bayar, kendi dönemlerinin biçimlenmesinde katkısı olan şahsiyetler kategorisine sokabileceğimiz bir kişidir. Bu

1 Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümünde 28 Nisan 2004'te yapılan konuşmanın metnidir. Almandan çeviren Doç. Dr. Nuran Tezcan.

2 Camilla Dawletschin-Linder, *Diener seines Staates. Celal Bayar (1883-1986) und die Entwicklung der modernen Türkei*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2003.

gibi kişiler her bakımdan olmasa da birçok bakımdan başkalarına göre temayüz etmiş olmakla birlikte olağanüstü bir konumları yoktur.

Projemin başında ilk önce Yakındoğu kültür çevresindeki biyografi ve otobiyografi yazma geleneği anlayışı ile ondan oldukça farklı olan kendi yetiştiğim kültür çevresindeki biyografi ve otobiyografi yazma anlayışlarını ele aldım. Bunu kısaca şöyle özetlemek istiyorum.

Bütün Yakındoğu geleneksel biyografi literatüründe biyografi, öznenin örnekligi üzerinden bir ibret olarak nasihat ve bilgi verme amacıyla yazılmıştır. Bu, modern Avrupa'nın esasta şahsın birey olarak ele alınmasına öncelik veren biyografi literatürüyle örtüşmemektedir.

Bunun yanısıra Yakındoğu tarih ve coğrafya kapsamına giren biyografilerde bir kişinin bütün hayatını içeren tarih olarak otobiyografiye az rastlanır, daha çok anılara, hatıralar ve yaşantı hikâyelerine yer verilir.

Kısaca tarih yerine daha çok olayların hikâyeleri anlatılır. Yakındoğu kültür çevresinde bu tür geleneksel tarzda bir ya da birçok amaca hizmet etmek için hatıralar yazılmıştır. Meselâ:

Kendini övmek ve kendi gerçekleriyle hesaplaşmak için;

Ötekilere örnek olmak ve önderlik etmek için;

Veya aynı zamanda sonraki kuşakların bilgiyi kendi gerçekleri açısından öğrenmesi yoluyla ölümsüzlüğü sağlamak için.

Bu amaçlar Batı'da yazılmış biyografilerde de bir rol oynayabilir. Fakat Yakın ve Ortadoğu'da yazılmış olan bu tür anılar, söz konusu bireyle ilgili olarak bizi bugün özellikle ilgilendirebilecek hususlar üzerine ancak nadiren bilgi içerirler. Bugün bizi özellikle ilgilendirebilecek hususlarla kastedtiğim örneğin: Duyguların kişisel biçimde dile getirilişi, kişinin kendi iç çelişkileri, kuşku ve kaygıları, kişisel kararlar alma süreçleri, kendi aldığı kararların eleştirisi gibi hususlardır.

Yakındoğu biyografi ve hatıra yazma geleneğini belirleyen iki ayırıcı unsur şudur: Birincisi Yakındoğu kültür çevresinde insanın bireyselliğine o kadar fazla değer verilmeden sadece onun belli bir sosyal gruba aidiyeti gözönünde tutulur; Batı kültür çevresinde ise bireyin kendine özgülüğünü esas alan biyografiler yazılır. Bu tarzda geleneksel biyografi ve otobiyografi yazını Yakındoğu kültür çevresinde bugün de yaygındır.

İkincisi ise Yakındoğu ve Ortadoğu toplumlarında genellikle tek tek kişilerin – yani erkeklerin - kahraman olarak onurlandırılması amacıyla biyografi yazılır. Bu durum Batı'yla tam bir zıtlık göstermektedir. Ve bu kahramanlık çoğu zaman silahlı bir mücadele ve politik önderliğe dayanır. Birçok örnek verilebilir. Çeşitli yazarlar tarafından biyografisi yazılan şahsiyetlerden biri kuşkusuz Atatürk'tür. Atatürk'ün ciddi biyografi yazarlarından biri olan Şevket Süreyya Aydemir buna ilaveten akılcı bir

gerekçeye dayanmayı denemiştir: “Normal bir demokraside Devlet Başkanının vazife ve hizmet sınırlarını kanunlar ve şekiller tayin eder. Bu sınırlar ve şekiller içinde bir Devlet Başkanı, ne bir millî kahraman, ne de bir millî şef olur. O sadece, kanunların ve şekillerin emrinde bir Reiscumhurdur. Fakat bir ülke, eğer bir inkılap geçirmiş ve bu inkılap eğer henüz son sözünü söylememişse, o ülkede kahramanlar devri sona ermemiş demektir. O zaman ve bu şartlar içinde, o inkılabın tarlasını hazırlayan, tohumlarını saçan ve bu tohumların ilk mahsullerini devşiren, bir millî Şef, sadece bir Reiscumhur değil, bir Önderdir. Yahut bizim millî kurtuluş mücadelemizde olduğu gibi, bir Tek Adam’dır.”³

Kahramanlık ölçüsü! Bu, benim motivasyonumun tam karşıtı idi; yani bir kişiyi kahraman olarak yüceltmeden yazmak.

Celal Bayar, Türkler tarafından kaleme alınmış tarihlerde önemli bir yer almaz. Hatta birkaç yıl öncesine kadar hemen hemen ondan hiç söz edilmemiştir. Yukarıda sözünü ettiğim Cumhuriyetin önemli biyografî yazarı Şevket Süreyya Aydemir Atatürk’ün (*Tek Adam*) ve İnönü’nün (*İkinci Adam*) hatta Enver Paşa gibi tartışılan bir kahramanın biyografisini ayrıca çeşitli renkli şahsiyetlerin hayatı üzerine pek çok kitaplar kaleme alıp yayınlamış olmakla birlikte Bayar’ı yazmayı hiç de gerekli görmemiştir. Bu durum Türkiye’nin resmî tarih yazıcılığının tipik bir göstergesidir.

Kuşkusuz bunda Aydemir’in politik nedenlerden dolayı Bayar’a kişisel karşı tutumunun da rolü vardır. Atatürk’ün ölümünden sonra Bayar’ın politikayı yeniden yönlendirmesi, Aydemir’in üyesi olduğu CHP’nden ayrılması ve ellili yılların sonunda ortaya çıkan, 1960 darbesine yol açan olayların suçunu bizzat taşıyanlardan biri olarak görülmesi onu yazılmaya değer olmayan bir şahsiyet yapmıştır.

Tahliye edilip serbest bırakılmasından ve Yassıada mahkemesiyle kendisinden alınan vatandaşlık haklarının geri verilmesinden sonra da Bayar, Türkiye’de istenmeyen kişi olmuş ve bugüne kadar da öyle kalmıştır.

Önemli bir politika adamının bu şekilde atlanması ve Demokrat Parti’nin iktidar dönemi üzerinde yeterince durulmaması, 1960 öncesi ve sonrası olayların bugüne kadar Türkiye’de ele alınıp işlenmemiş olduğunun da bir göstergesi olabilir.

Ayrıca Bayar’ın öne çıkarılacak bir kahraman olarak görülmemesi düşüncesinde Bayar’ın geçmişinde askeri eğitim ve askeri çevre olmamasının da rolü vardır. Bu eksiklik yaşam boyu onu bırakmamıştır.

Biyografi yazarı malzeme toplarken elbette öznenin kendi kültür ortamında yazılmış olan biyografilere dayanır. Fakat bu biyografi metinlerini ve yazarlarını iyice irdelemek gerekir. Bayar’ın en önemli biyografi yazarı olan Cemal Kutay, tarihi yakından bilen bir gazeteci fakat aynı zamanda biyografisini yazdığı öznenin arkadaşı ve hayranı idi. Kutay’dan, “değerlendirmesinin her zaman tasdik anlamına gelmediği ilkesine bağlı

³ Aydemir, Şevket Süreyya. *İkinci Adam*, İstanbul 1967, s. 51.

kalması” istenseydi, o bunu zaten anlayışla karşılayamazdı. O, Bayar üzerine ilk eserini Bayar’ın başbakanlık görevinden çekilmesinden sonra yazmıştır. *Celal Bayar* adı altında yayınlanan ve 4 ciltten oluşan bu eserde Bayar’ın 1932 ila 1939 yılları arasındaki politik görevlerinin her türlü belgenin verilmesine dayanan bir raporu ortaya konur. Onun biyografisinin bu şekilde yazılması ve yazılış zamanı Bayar’ın Kutay’ı o sırada görevlendirdiği düşüncesine götürür.

1938’de Atatürk’ün ölümünün sonra İnönü’nün Cumhurbaşkanlığında geçici hükümeti başbakan olarak yürüten Bayar, çok kısa zamanda politik kariyerini İnönü’yle sürdürmeyeceğini anlamıştı. Bayar istifa eder ve hemen kendisi hakkında otuzlu yıllardaki görevine ilişkin soruşturma açılır. Bayar kendisini bir politika çukurunda ve hesaplaşma baskısı altında bulur. Bu durumda herhangi bir şekilde tekrar politikaya dönmeyi planlar. Kutay’ın Bayar’ın iktisat bakanı olduğu ve başbakanlık yaptığı dönemleri son derece ayrıntılı olarak kaleme alması herhalde buna dayanır.

1950 yılında Demokrat Parti şaşırtıcı bir şekilde seçimi kazanır ve hemen ardından Bayar, Türkiye’nin 3. Cumhurbaşkanı olarak görev alır. Aynı yıl Cemal Kutay tarafından tekrar Bayar’ın başlangıçtan 30’lu yıllara değin (30’lu yıllar da dahil) hayatını içeren kısa bir biyografisi yayınlanır ve kitaba konan ekte, o dönemde Bayar’ın çeşitli arkadaşlarının onun hakkındaki düşüncelerine, elbette olumlu düşüncelerine, alıntı olarak yer verilir.⁴ Daha sonra Bayar’ın biyografik hatıralarını ve bunlara ilişkin ayrıntı ve notları içeren ciltler yayınlamış olan Kutay⁵, öznesine olan hayranlığını açıkça dile getirir ve onun yaptıklarının açıklama ve hesaplaşmasını amacına oturtur. Böylece “saray biyografi yazarı” geleneğine bağlı kalmıştır. Bununla birlikte Kutay’ın Bayar’la doğrudan doğruya bağlantıda olması onun başkalarının sahip olamayacağı bir avantajdı. Onun bilgileri, daha sonraki biyografi yazarlarının hiçbir zaman ulaşamayacağı, öznesiyle olan pek çok yaşantı ve görüşmelere dayanmaktaydı. Kutay, aynı zamanda bizim için mümkün olamayan doğrudan doğruya şahsa ve devlete ilişkin belgelere de sahipti.

Kutay’ın yazdığı biyografilerden başka İsmet Bozdağ ve Ziya Şakir tarafından da daha Bayar hayattayken kısa fakat onun tüm hayatını içeren biyografiler yazılıp yayınlanmıştır. Bunlar arasında da eleştirel bir değerlendirme bulunmamaktadır.

Bir biyografi yazarı için en önemli kaynak, varsa öznenin otobiyografisi, anıları, hatıraları ve notlarıyla mektuplarıdır. Öznenin kendisi tarafından kaleme alınmış olan bu tür belgeler elbette süzgeçten geçmiş ve sınırlandırılmış bir anlatıma tâbî tutulmuştur. Dolayısıyla bunların tam olarak analiz edilmesi gerekir.

4 Kutay, Cemal. *Celal Bayar. Bir Türk’ün Biyografisi*.

5 Kutay, Cemal. *Celal Bayar’ın Yazdığı, Yazmadığı, Yazamayacakları. Tarih Sohbetleri*. İstanbul 1966. s. 58-109; Kutay, Cemal. *Üç Devirden Hakikatlar*. İstanbul 1982.

Büyük İngiliz tarihçisi A.J.P. Taylor otobiyografi yazılmasının getireceği probleme karşı şöyle yazar⁶:

Gerçekte ne yaptığının yerine sık sık ne yapması gerektiğini düşünen insanın belleği seçicidir; geriye bakıldığında herşeyin, özellikle insanın kendi yararı açısından açıklanabilir; eğer insan çağdaşları üzerine yazıyorsa çoğu zaman eskiden nasıl olduğu bakış açısından değil, şimdiki noktadan nasıl görüldüğü açısından yazar; yazılmış olan hatıralar çoğu zaman biyografi yazarının ilgisiyle tam örtüşmez. Özne sadece kendisinin hatırlatmaya ve dikkat çekmeye değer bulduğu belli bir zamanı anlatır.

Böyle olmakla birlikte otobiyografinin subjektifliği de son derece önemlidir, anlamlıdır ve belki de bir olayın herhangi bir objektif değerlendirmesinden çok daha fazla anlam çıkarma gücüne sahiptir. Bu durumda biyografi yazarı, bu malzemeye hangi soruları yönelteceğini ve hangi cevapları bekleyemeyeceğini bilmelidir. Türkiye’de son onlu yıllarda genellikle tüm hayatı kapsamayan yazar, asker ve politikacı olarak bir kişinin aktif hayat dönemlerini ortaya koyan, biyografi olmaktan çok anılar olan hayat hikâyelerini anlatan pek çok eser yayınlanmıştır. Bunların büyük bir kısmı Kurtuluş Savaşı yıllarıyla Cumhuriyet’in ilk yıllarına yani dönüm noktaları olan zamanlara aittir. Türk hatıra literatürü hakkında kesin bir değerlendirme yapabilmek için sorulacak soru şudur:

Ne zaman yazılmıştır, ne zaman yayınlanmıştır? Bu tarihler çoğu zaman birbiriyle örtüşmemektedir. Bu gerçek son derece önemlidir. Yazar özellikle hangi olayı veya hangi zaman dilimini ele alıyor ve anılarını yazmakla neyi amaçlıyor ve bunları ne amaçla yayınlıyor? Yazdıklarında yazdığı dönemi mi, yoksa onları yayınladığı zamanki dönemi mi anlatmak istiyor. Ayrıca sadece yazılmış olanlar değil, yazılmadan geçilmiş olanlar da, yani yazılmayıp satır aralarında sezilenler de ışık tutar; sadece mesel olarak sözü edilen ya da hiç söylenmemiş olan şeyler de önem taşır.

Bütün bu soruların karşılıkları için Bayar’ın anılarında örnek bulunabilir. Bayar, arkasında 8 ciltlik bir hatıralar dizisi bıraktı. 9. cilt de el yazısı halinde mevcuttur ve bazı bölümleri 1974’te *Günaydın* gazetesinde tefrika olarak yayımlandı. 1976 yılında hatıralarını yazmaya devam ettiğine bizzat şahit oldum. Artık 93 yaşına gelmiş olan Celal Bayar’a her gün aynı saatte 1-2 saat boyunca onun anlattıklarını yazan bir sekreter geliyordu. Bu durum son derece etkileyiciydi. Doksan yaşını aşmış bir insanın disiplinine ve düşünme yeteneğine hayran olmamam mümkün değildi. Bu tablo onun anılarının hangi koşullar altında ortaya çıktığını açıkça göstermektedir. Örneğin anlatılanlara olan uzaklık artık 50 yıldan fazladır ve Bayar’ın hatıralarını kendisinin kaleme alamaması gerçeği onları kulaktan işitilen tarih kategorisine iter.

6 A.J.P.Taylor: “The Historian as Biographer.” In: G.Klingenstein; H.Lutz; G.Stourzh (ed.): *Biographie und Geschichtswissenschaft. Aufsätze zur Theorie und Praxis biographischer Arbeit*. München 1979, s. 260.

Bayar'ın anlarının ortaya konması 40 yıldan fazla sürmüştür. Kendisi 40'lı yılların başında politik hayatın dışında kaldığı sırada yazmaya başlar ve kızının söylediğine göre Cumhurbaşkanı olarak görevde bulunduğu dönemde de buna devam eder. İlk cildin planlanan yayını 1960 askeri darbesi nedeniyle engellenmiş ve bu 1965'e kadar gecikmiştir. Cildin kapak metninde Bayar, aslında prensip olarak hiçbir zaman yapmadığı halde kendisini böyle odak noktaya yerleştirdiği için özür diler ve hatıralarını yazmasındaki motivasyonunu şöyle açıklar:

Atatürk bir akşam o ünlü akşam sofralarından birinde, orada bulunanlara kendisiyle ilk karşılaşmalarına ilişkin hatıralarını sorar. Bayar, kendi karşılaşmasını anlattığında Atatürk ona, o zamana ait hatıralarını yazıp yazmadığını sorar. Bayar, hayır dediğinde ondan bunu yapmasını rica eder ve Bayar kendisi için karakteristik bir tarzda şöyle devam eder:

“...O zaman bu, benim için bir emirdi. Nur içinde yatsın, irtihalinden sonra bir vasiyet olmuştu. Bunun içindir ki bu kitabı yazmağa başladım ve “Ben de Yazdım” adını verdim. “Ben de Yazdım” kitabı Mütareke'den bu yana, Milli Mücadele'yi, Büyük Millet Meclisi'ni ve Hükümetini, Cumhuriyet'in ilk devirlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini bütün yönleri ile alacaktır. Ayrıca, genç neslimiz için faydalı olacağı düşüncesi ile bütün bunların, özellikle inkılaplarımızın meydana gelmesini zaruri kılan tarihi sebep ve amillerin üzerinde durdum. Yakın tarihimizden, Genç Türklerden ve Meşrutiyet Devri olaylarından istidrat suretiyle seçme bilgi verdim.”⁷

Ne yazık ki Bayar, Cumhuriyetin ilk dönemini ve devrimleri yazamadı. Onun çok ayrıntılı üslubu ve bazı konu dışına çıkışlar nedeniyle şimdiye kadar yayınlanmış olan 2800 sayfalık 8 ciltte ancak Erzurum Kongresi'ne kadar kronolojik tablonun verilmesi mümkün olabilmıştır. Başka bir yerde 4. cildin önsözünde Bayar, yazma motivasyonunu tekrar şöyle dile getirir:

“... Ben de bu konuda bana düşeni yapmak için şimdiden bilgi ve belge toplamak suretiyle hazırlığa başladım. Eski programımı değiştirmeden hayatta kalacağım son ana kadar bizzat karıştığım ve şahidi olduğum gerçek vak'aları sırasıyla yazıp tarihe mal etmeğe karar verdim.”

Onun hatıralarını birinci okuyuşumda Bayar'ın kendisinin yaşamadığı fakat genelde bilinen pek çok olayların uzun soluklu betimlemelerini vermesi beni şaşırtmıştı. Bayar'ın hatıralarından kişiye ilişkin daha çok bilgi edinmek ve başka çeşitli sorular yöneltmek amacıyla 2. okuyuşta birçok ilginç şeyler de çıkarılabilir. Nitekim ilk okumamda dikkatimi çekenlerden çok daha fazlasını ikinci okuyuşumda satır aralarında buldum.

Bayar'ın, 1908-1920 arasındaki Türk tarihçiliğinde ve hatıra literatüründe yüzlerce defa yazılmış olan politik olayları tekrar okuyucuya sunmaktaki amacı neydi? Yazdıklarından bilgi edinmeyi bir tarafa bırakıp daha çok onun motivasyonunu sordum

⁷ Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*. İstanbul 1965, kapak metni.

ve aradım. Yazdıklarının seçimi ve seçilenlerin hangi bakış tarzıyla yazıldığı onu anlamakta bir anahtar görevindeydi. Anılarının ana konusu Kurtuluş Savaşı'nı hazırlayan olaylardır. Fakat Bayar, önce Jön Türk hareketinin başlangıcına kadar giden uzun bir çıkma yapar. Bayar, 1908-1913 arasındaki politik olayları daha çok İstanbul'daki İttihat ve Terakki'nin beklentisinde son derece ayrıntılı olarak verir. Kendi memleketi olan Bursa'daki yerel olaylar üzerine ve daha sonra İttihat ve Terakki'nin taşradaki sekreteri olarak politik gelişmeleri yönlendirdiği İzmir ve çevresindeki olaylar üzerine bir biyografi yazarı için çok az bilgi verir. Bayar'ın 1. Dünya Savaşı yıllarına ilişkin kişisel betimlemelerini olabildiğince kısa kesmesi biyografi yazarını tamamen şaşırır ve hayal kırıklığına uğrattır. Sadece o döneme ilişkin bütün Türk biyografilerinde heyecanla tekrar tekrar anlatılan bir iki olay zikredilir ve savaş sırasında Batı Anadolu kasabalarındaki önemli gelişmeler hakkında doğrudan doğruya bazı bilgiler edinilebilir. Buna karşılık hemen İzmir'in yakınında vuku bulmayan fakat İzmir'deki günlük hayatı etkilemiş olan askeri olaylara ilişkin bilgiler ise tamamen eksiktir.

Onun hatıralarını yazmasının asıl nedeni Bayar'ın daha Kurtuluş Savaşı'nın başında 1919/1920 yıllarında çetecilerle başından geçen olayları anlatmasıdır. Hatıralarının bu konuya ayırdığı 6. ve 7. ciltleri elbette biyografi yazarı için son derece verimlidir.

Eskiden olduğu gibi Türk Kurtuluş Savaşı'nın tarihinin yazılması Atatürk'ün CHP'nin 1927'deki Kurultayında yaptığı konuşmayla yönlendirilip biçimlendirilmiştir ve "Nutuk" adıyla tarih kitaplarına kadar girmiştir. Ancak bu son yıllarda Türkiye'de eleştirel olarak irdelenmiştir. Örneğin, Atatürk 19 Mayıs'la Kurtuluş Savaşı'nı başlatmasına karşın daha 1918'in sonlarında Batı Anadolu kasabalarında direniş başlamıştı. Celal Bayar 18 Mart 1919'da evini ve ailesini terk edip çetecilerle birleşmeye karar verdiğinde kesinlikle bunu yapan ilk kişi değildi. Nitekim Bayar'ın hatıralarında ilk muhalefet hareketinin bilinmeyen yönlerini gözler önüne seren bir tablosu görülmektedir.

Gerçekten neyin, nasıl olduğunu anlatmak Bayar'ın anılarını yazmasındaki en etken motivasyondur. O sadece olayları değil, aynı zamanda ve özellikle olayların içinde kendi şahsını anlatmak istiyordu. Çünkü politik yaşamının ilerleyen yıllarında sürekli olarak "haklılığını" ispat etme baskısı altında kalmıştı. Çünkü o, yukarı da belirttiğim gibi tartışmasız önde gelen bir kahraman değildi. Özellikle 1960 darbesinden sonra ve onu izleyen yıllarda ölüme bile mahkûm edilmiş olan Bayar, vatandaşlık haklarını yeniden elde etmek için mücadele ettiği sırada "olayların gerçeğini aydınlatma" mecburiyetinin baskısı altındaydı. Hatıralar onun için çeşitli zamanlarda ve çeşitli şekillerde karşılaştığı suçlamaları reddetmek için tek forumdu.

Bayar, 1919 yılı bahar ve yaz aylarında propaganda amacıyla Galip Hoca adında "gezici imam" kıyafetiyle önce İngiliz politikasına karşı ve İstanbul'daki kukla sultanın talimatlarına karşı sonra Ege Bölgesindeki Yunanlı işgalcilere karşı direniş tertipler.

Aydın ve Denizli'deki çatışmaları anlatır, bunlar hep kendi haklılığını göstermek içindi. 7. cildin sonunda Galip Hoca olarak dolaşması sırasında etrafa yayılmış olan dedikodular ve suçlamalar üzerinde durur.

Bayar, olayların kendi açısından görünüşünü ortaya koyar, bütün iddiaların gerçeklere uymadığını gösterir ve bütün olup bitenleri çok ayrıntılı bir şekilde verir. Onun anavatana ve millî davaya bağlılığı için en sağlam ve kesin ıspat Atatürk'ün Nutku'ndaki Bayar'la ilgili sözleri olmuştur.⁸ Çok kısa bir şekilde dile getirilmekle beraber Atatürk'ün bu 5 satırlık takdiri Bayar'a sunulan bir ödül olmuştur. Ve aynı zamanda söz konusu görevinin sadakat ve hakkaniyetinin damgası olmuştur.

Bu nedenle Bayar'ın hatıralarında en yüksek mahkeme olarak sık sık Atatürk'e göndermeler yapması tipik bir durumdur. Hatıralarında daha bu büyük insanla henüz karşılaşmadığı dönemlerinde de Atatürk'ün kişiliğine ve tarihi rolüne geniş bir yer verir. Aydın cephesinde yaşadıklarını anlattıktan sonra şöyle özetler:

“İşleri dış yüzünden görüp mütalaa edenlerden bazıları derler ki Mustafa Kemal Paşa'nın beşyüz kişilik bir kuvveti yok iken bizim Aydın cephesinde beş bin oranında silahlı kuvvetimiz vardı. Bu, sayı bakımından doğrudur. Hatta yüksek sayıdaki kuvvetimiz intizam altına alınmaya, askeri eğitime tabi tutulmaya da başlanmıştır. Milletimizin fedakârlığından, vatanseverliğinden doğan bu millî kuvvetin toplanmasında, düşmana karşı koymasında, benim de bu uğurda çalışanlardan eksik olmayan hizmet payım vardı.

Bu sıfatla iddia edebilirim ki, o büyük adamın memleket çapında tutumu, umumî bir görüş ve ilhamı, millî kuvvetleri kendi mihverinde toplama gayret ve mahareti olmasa idi; düşmanların ve saltanat idaresinin entrikaları yüzünden bizler ve bizim gibiler erir giderdik.”⁹

Anılarının çeşitli yerlerine serpiştirilmiş olarak beklenmedik konulardaki ek bölümlerin yer alması da yazar ve motivasyonu hakkında pek çok şey ifade etmektedir. Bunun için 4. cildin içine 70 sayfalık bir bölüm olarak yerleştirilmiş olan Dreyfus olayı bir örnek olarak verilebilir. Bayar, konuyu olağanüstü yargılama sistemine getirir ve buna ek olarak 19. yüzyıl sonunda Fransız tarihinde askeri mahkeme tarafından haksız yargılanan Dreyfus olayını yazar. Kendisinin yazdığına göre, bu olayı, bizzat askeri mahkeme tarafından yargılanmasından sonra Kayseri hapisanesindeyken ayrıntılı olarak incelemiştir. Anılarında Dreyfus davasını tamamen kendi durumu ve Yasıada davasıyla paralelleştirerek son derece ayrıntılı olarak anlatır. Bayar kendisini teğmen Dreyfus'la o kadar özdeşleştirir ki bazı yerlerde sadece ad değiştirmek yeterlidir. Bu Fransız devlet skandalının aslında antisemitik siyaset unsuru olduğu son derece

8 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk/Söylev*. 4 cilt. Ankara 1989-1993, cilt 2, S. 15.

9 Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*. C.7, s. 2303.

belirgindir, fakat Bayar'ın bundan hiç söz etmemesi dikkat çekicidir. Aynı şekilde sona ermekte olan 19. yüzyıl Fransa'sındaki bu politik tartışmaların tarih içerisindeki yerine hiç değinmez. Onun görüşü sadece Dreyfus olayında vatana ihanet davasını, bir suçsuzun haklılığı için mücadele ve namus meselesi olarak görmeye izin verir. Dreyfus olayını içeren 4. cildin önsözünden 1960 sonrası olayları ve özellikle Demokrat Parti hükümetinin yüzlerce üyesiyle yan yana suçlu sandalyesinde oturduğu Yassıada davasını şifrelendirilmiş olarak ortaya koyduğu çıkartılabilir. Aynı önsözde kendi umudunu da şu sözlerle dile getirir: "Türkiye de, diğer ileri ve medeni memleketler gibi tarihi hakikatlerin yazılmasının, doğrunun söylenmesinin ve masum vatandaşların kendilerini savunmalarının suç olmayacağı bir devreye elbette kavuşacaktır."¹⁰

Otobiyografilerin, anıların, kendi notlarının hatta öznenin malzemesini kendisinin yönlendirdiği modern tarzda belgesel bir filmin, kaçınılmaz tehlikeyi içerdiği gerçeği açıktır. Benim amacım hem öznenin kendi çevresindeki kişiler tarafından anlatılmasının, hem de elbette öznenin kendisi tarafından anlatılmasının eleştirel açıdan biyografi yazarı için önemli yararları olduğunu göstermekti. Bu ancak onların ortaya çıktığı kültürel, tarihsel ve politik çevre ve bağlamlar içinde değerlendirilmesi koşuluyla gerçekleşebilir. Şayet, söz konusu işleri yapmış kişinin, kendi ölçütlerimize uygun düşecek eleştirel bir tasvirini ortaya koyabileceğimiz yanıtlar almak istiyorsak, soracağımız sorular, bu alanın ve bu bağlamın spesifik sorunlarına ilişkin eleştirel bilgiyle sorulmalıdır.

Sonuç olarak benim biyografi yazarı olarak ele aldığım özneyi nasıl değerlendirdiğime gelince:

Bir politika adamı olarak Celal Bayar'ı nasıl kavradığımı ve tarihi politik süreçteki yerini nasıl değerlendirdiğimi göstermek için çok kısa bir özet vermek istiyorum:

¹⁰ Bayar, Celal. *Ben de Yazdım*. C. 4, Ön Söz.

Celal Bayar'ın 103 yıllık yaşamı Osmanlı Devleti yıllarından 2. Cumhuriyete değin uzanır. 20. yüzyılda hiçbir politikacı bu kadar uzun yaşamadı ve bu kadar çok şey görmedi. Bu sürede Türk toplumu yüzyıllardır yaşadıklarının en ağırı olan bir dönemi yaşadı; bir halkın ve ülkenin savaşı, yıkımı ve yeni bir toplum düzenini kuran devrimler, birçok toplum refah şansları ve birçok olanaksızlıklar ve başarısızlıklar.

Celal Bayar, bütün bunları bizzat yaşadı; bazılarında kendisi girişimde bulundu, fakat birçoğunda 2. dereceden katkıda bulundu. Onun hayatı ve politik icraatı için, Türkiye'yi kalıcı bir şekilde biçimlendiren iki çağdaşı Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün gölgesinde geçirmiş olması belirleyici oldu. Kemal Atatürk, üstünlüğü ve erişilmezliği tartışmasız kabul edilmiş bir kahramandı ve Bayar, onun ölümünden sonra da onun sadık bir takipçisiydi. Celal Bayar, yaşamının son yıllarında tüm hayatına geriden baktığında Atatürk'le geçirdiği yılların en değerli yıllar olduğunu görmüştü. İnsan bu değerlendirmeyi belki sadece sözde söylenmiş sanabilir. Fakat o gerçekten Atatürk'e inanmıştı. Buna karşılık İnönü'yle daha Cumhuriyetin ilk yıllarında aralarında ortaya çıkan antipati ve düşmanlık hayat boyu süren mücadeleye dönüştü. Bu gerçek belki yalnız Bayar'ın hayatını değil, belki de bir şekilde Türkiye'nin politik kaderini belirledi.

Hayatına bakılınca Bayar'ın kişiliğini güçlü bir hırs ve onu ne olursa olsun gerçekleştirme yeteneğinin belirlediği görülür.

Babasının karşı olmasına rağmen memleketini terk eder, kendisini mesleğine verir ve başlangıçta üyeliği çok tehlikeli olan bir politik topluluğa katılır. Daha sonra ailesini terk ederek direnişçilere katılır. Politik mücadelesinin uzun süren yıllarında hiç de öyle kolay ve hazır şeyler elde etmez. Ve özellikle ardarda yenilgiye uğrar. Buna bir örnek olarak Atatürk'ün ölümünden sonra belki kendisi onun yerine geçmeyi umut etti, ama İnönü'yü destekledi ve bu herhalde kolay bir duygu değildi. Bayar'ın gerçekleşmesi için bizzat büyük bir girişimle mücadele ettiği çok partili sistem 1960'ta önce bir yıkımla ve kendisinin asker karşısındaki yenilgisiyle sona erdi. Yaşı çok ilerlediğinde bile o, bir politika savaşçısıydı. Yassıda'da yargılanmasından sonra o, önce kendisi ve parti arkadaşlarına politik haklarının verilmesi için ve politik rehabilitasyon için mücadele etti. Fakat tarihe karşı kaybetti. O, eylem, tutum ve motivasyonu için destek ve 50'li, 60'lı yıllardaki olaylara kendi bakışında tasvip bulamadı.

Onun politik hayatı boyunca ülkesine yapmış olduğu büyük hizmetler, hâlâ daha eleştirel olarak üzerinde durulmamış olan Yassıda davasının 1960 darbesinin ve 50'li yılların sonundaki olayların arkasına sokulmuştur.

Bu nedenle benim biyografi başlığı olarak "Devletin Hizmetkârı" sözünü seçmiş olmam Türkiye'de birçok okuyucu için anlaşılabilir. Özellikle kendilerini Kemalist olarak gören elit aydınlar tarafından onun ülkenin kaderi üzerindeki her türlü olumlu etkisi reddedilmektedir.

Benim kanımca "Devletin Hizmetkârı" başlığı, Bayar'ın olmak için uğraştığı ve

kendi vicdan muhasebesine göre olabildiği, her zaman öyle kaldığı devlet hizmetkârlığı ötesinde onun gerçekte oynadığı role de uygun düşmektedir: Şöyle ki o, devlete, halkına, ülkesine hizmete amade olmayı görev bildi. Çünkü sadece buna inanmıştı.

Elbette hırslı bir kişiliğe sahipti ve elbette iktidarda ve etkili olmak için uğraştı, bu yönden öteki politikacılardan daha farklı değildi. Fakat Atatürk'ün ölümünden sonra gösterdiği gibi asla her ne pahasına olursa olsun anlayışında değildi. Devletin selâmeti onun için herşeyden önce geliyordu.

Kişisel maddi çıkarları için uğraşmadı. Bu yönüyle Bayar, kendisinden sonra gelen birçok Türk politikacısından kesin bir şekilde ayrılır. Onun devlete yaptığı hizmetlerinden özellikle 30'lu yıllarda iktisat politikasını formüle edip uygulamaya koyması ve 40'lı yılların sonunda da çok partili sistemi başlatıp yerleştirmesi uzun ömürlü olmuştur. Bayar'ın iktisat bakanı olduğu dönemde özellikle dünya ekonomik kriz koşullarında Türkiye için uygun bir iktisat politikası uyguladığı ve Türkiye'nin ekonomisi için yeni yollar bulduğu kabul edilir, fakat daha sonra Cumhurbaşkanlığı dönemindeki Demokrat Parti hükümetinin ekonomi politikasının sonuçları olumsuz olarak değerlendirilir. Bütün ekonomik sorunlara ve 50'li yılların yanlışlarına rağmen halkın çoğunluğunun yani özellikle kırsal kesimin durumu Demokrat Parti sürecinin sonunda 1950'den daha iyi idi. Herşeye rağmen bu gerçeği görmek gerekir. Türkiye'nin Bayar'ın politik mücadelesiyle çok partili demokrasiye girdiği gerçeği tartışılmaz. Buna karşılık bu sistemdeki eksikler özellikle 50'li yılların ikinci yarısında Bayar'ı ve onun tarafından görevlendirilen Menderes hükümetini ağır yük altında bırakmıştı. Bunun nedenleri çok yönlüydü. En sonunda çok partili sistemi Demokrat Parti'ye karşı savunmuş olanlar da sistemin temelini mayın koymuşlardır. 1960'taki geri tepmeye rağmen Türkiye'deki çok partili sistem artık vazgeçilmezdi. Bu arada birkaç askeri müdahale olsa da bu çok partili hayatı uzun süre durdurmamıştı

Özet:

Makale Yakın Doğu'da biyografi yazımının bazı temel nitelikleriyle bu bağlamda Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın biyografisi yazılırken karşılaşılan sorunlara değinmekte ve Bayar konusundaki kaynaklarla otobiyografisinin değerine eleştirel bir yaklaşım geliştirmektedir.

Anahtar sözcükler: biyografi, Yakın Doğu, Celal Bayar, Cumhuriyet dönemi tarih yazımı

Abstract:

The article looks at some aspects of biography writing in the Near Eastern context in general and at those encountered while writing a biography of former President

of the Republic Celal Bayar in particular. It includes a critical look at the sources and at the value of autobiographical writing.

Keywords: biography, Near East, Celal Bayar, Republican era historiography.